

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
Харківський національний університет внутрішніх справ
Сумська філія
кафедра гуманітарних дисциплін

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

з навчальної дисципліни «Українська мова професійного спрямування»
обов'язкових компонент
освітньої програми першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

262 Правоохоронна діяльність (правоохоронна діяльність)

за темою № 3 – «Стилі сучасної української літературної мови у
професійному спілкуванні»

Суми 2024

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 14.08.2024 р. № 8

СХВАЛЕНО

Вченою радою Сумської філії
ХНУВС
Протокол від 08.07.2024 р. № 8

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з гуманітарних
та соціально-економічних дисциплін
Протокол від 13.08.2024 р. № 7

Розглянуто на засіданні кафедри гуманітарних дисциплін Сумської філії
ХНУВС
Протокол від 27.06.2024 р. № 22

Розробник:

Завідувачка кафедри гуманітарних дисциплін Сумської філії ХНУВС,
канд. філол. наук, доцентка Валентина ВАСИЛЕНКО

Рецензенти:

1. Доцентка кафедри української мови Сумського державного
педагогічного університету імені А.С. Макаренка, кандидатка філологічних
наук, доцентка Вікторія ГЕРМАН

План лекції

1. Функціональні стилі української мови та сфера їх застосування. Основні ознаки функціональних стилів
2. Професійна сфера як інтеграція офіційно-ділового, наукового і розмовного стилів
3. Текст як форма реалізації мовнопрофесійної діяльності

Рекомендована література:

1. Андреева Т. Українська мова (за професійним спрямуванням) : навч. посіб. Київ, 2012. 253 с. **URI:** <http://bit.ly/2IR1oYO>

2. Василенко В.А., Довгополова Г.Г. Структурні компоненти комунікативної компетентності в процесі лінгвістичної підготовки майбутніх правознавців. *Закарпатські філологічні студії*, 2023. №27. Т. 2. С. 134-138.

URI:http://zfs-journal.uzhnu.uz.ua/archive/27/part_2/25.pdf

3. Василенко В. Риторична культура професійного мовлення : курс лекцій : навч. посіб. для здобувачів гуманіт. ф-тів закл. вищ. освіти / Сумс. філ. Харків. нац. ун-ту внутр. справ. Суми, 2023. 377 с.

URI:<https://dspace.univd.edu.ua/items/addf82b2-b897-41b8-bc1b-9e50e8ab2687>

4. Методологія дисертаційного дослідження. Мовні особливості наукового стилю: навч. посіб. / [упоряд. Чорний І. В., Перцева В. А., Голопич І. М.]; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ, Фак. №2, Каф. українознавства. Харків: ХНУВС, 2019. 272 с.

URI: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/6485>

5. Українська мова професійного спрямування (Мовні норми): навч. посіб. / уклад. Н. І. Єльнікова, І. М. Голопич, Д. В. Полтавська; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків: ХНУВС, 2019. 182 с. **URI:** <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/6524>

6. Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» від 25 квітня 2019 року.
URI:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2704-19>.

7. Деякі питання документування управлінської діяльності: Постанова Кабінету Міністрів України від 17.01.2018 № 55.
URI: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-2018-%D0%BF>.

8. Про затвердження Типової інструкції про порядок ведення обліку, зберігання, використання і знищення документів та інших матеріальних носіїв інформації, що містять службову інформацію: Постанова Кабінету Міністрів України від 19.10.2016 № 736. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/736-2016-%D0%BF>

Текст лекції

1. Функціональні стилі української мови та сфера їх застосування. Основні ознаки функціональних стилів

Основною одиницею усного мовлення є висловлювання, а писемного – текст, який реалізується в одній з форм – розповіді, описі чи роздумі або є поєднанням різних форм із перевагою однієї з них.

Текст як цілісне й зв'язне висловлювання, що має змістову завершеність і структуру, реалізується у відповідному стилі мовлення. *Лінгвістичне вчення про закономірності, функціонування мови, її структурних частин (фонетичної, лексичної, фразеологічної, граматичної), усіх мовних одиниць, а також учення про мовні стилі, жанри, форми мови називають стилістикою.* Основним поняттям стилістики є **стилі** – це функціональні різновиди загальнонаціональної мови, які різняться типовими мовними засобами залежно від сфери людського спілкування.

Кожний стиль має:

- сферу поширення й уживання (коло мовців);
- функціональне призначення (регулювання стосунків, повідомлення, вплив, спілкування тощо);
- характерні ознаки (форма та спосіб викладу);
- систему мовних засобів і стилістичних норм (лексику, фразеологію, граматичні форми, типи речень тощо);
- підстилі;
- жанри реалізації

Ці складові конкретизують, оберігають, певною мірою регламентують, унормовують кожний стиль і роблять його досить стійким різновидом літературної мови.

У межах кожного функціонального стилю сформувалися свої різновиди – **підстилі** – для точнішого й доцільнішого відображення певних видів спілкування та реалізації конкретних завдань.

Кожен зі стилів має свої характерні особливості й реалізується у властивих йому жанрах. **Жанри** – різновиди текстів певного стилю, що різняться насамперед метою мовлення, сферою спілкування та іншими ознаками.

Проте функціональні стилі існують не окремо один від одного, у будь-якому з них переважають загальномовні, міжстильові засоби, незважаючи на те, що кожен вирізняється специфічними елементами, властивими тільки йому.

Усі стилі мовлення об'єднуються в поняття стилістична система. **Стилістична система** – сукупність функціональних та експресивних стилів у їх взаємозв'язках. Характер стилістичної системи (кількість функціональних стилів, жанрово-стильових різновидів мови) залежить від зовнішньо- та внутрішньомовних чинників. Перші пов'язані з історичними умовами функціонування літературної мови, соціально-психологічними основами витворення мовних типів спілкування. Внутрішньомовні чинники також зумовлюють певні ознаки стилістичної системи, напр., вільний порядок слів в

українській мові впливає на різноманітність динамічно-інтонаційних синтаксичних структур. У стилістичній системі української мови виокремлюють *основні функціональні стилі*, що витворилися у зв'язку з найважливішими суспільними функціями мови, а також ті стилі, що *перебувають на периферії стилістичної системи* (напр., епістолярний, ораторський). В історії української літературної мови засвідчується змінність стилістичної системи, напр., у давній літературній мові сучасному публіцистичному стилеві відповідав полемічний; інший характер мали науковий та офіційно-діловий стилі. У сучасній літературній мові, що побутує в Україні, тривалий час не був реалізований відомий з попередньої історичної доби конфесійний стиль. Через недержавне становище української літературної мови штучно стримувався розвиток усіх нехудожніх стилів, а художній стиль однобічно впливав на стильову систему мови. Незначну диференціацію щодо жанрів і мовних форм має через зазначені причини розмовний стиль.

В усній формі мовлення виокремлюють **розмовно-побутовий** та **ораторський стилі**, у писемній – **публіцистичний, художній, науковий, офіційно-діловий**. Інколи ще говорять про **виробничо-технічний** стиль. Деякі дослідники виокремлюють також **епістолярний** та **ораторський** стилі, однак диференціальні ознаки цих стилів перекриваються ознаками більш узагальнених структурно-функціональних стилів (офіційно-ділового, публіцистичного, розмовного). Окрім названих стилів мовлення, як ми вже зазначали, науковці виокремлюють **експресивні** стилі, в яких використовуються такі засоби мови, які або викликають у співрозмовників почуття піднесеності, урочистості, співвідносе з *високим* стилем, або становлять нейтральну інформацію, звичне спілкування (*нейтральний* стиль) чи орієнтовані на досягнення ефекту іронії, зневаги (*низький* стиль). Різні емоції передаються *лексичними синонімами* типу *говорити, балакати, казати, промовляти, ректи, гомоніти, цокотіти, лебедіти, щебетати* та ін. Три експресивні стилі властиві кожній національній мові, але на кожному відтинку історичного розвитку вони набувають характерних ознак, змінюючи свою природу. Колишні *експресивні* стилі, що були власне структурно-функціональними стилями, перестали існувати у XVIII ст. По-різному відбувалася взаємодія функціональних та експресивних стилів в історії української літературної мови. На відміну від давньої традиції, коли з поняттями високого, середнього і низького стилів співвідносилися відповідні теми, у новій українській літературній мові для висвітлення будь-якої теми придатні засоби всіх експресивних стилів. *Старослов'янізми*, первісно належачи до *високого* стилю, активно використовуються як засіб створення *зниженої, іронічної мови*. Контрастне звучання старослов'янізмів характерне для поезії Т. Шевченка. *Книжна лексика* в *розмовній мові* часто надає їй *гумористичного забарвлення*.

В основі функціонально-стильової диференціації мови лежать як *позамовні*, так і *власне мовні структурні ознаки*. Функціональні стилі розрізняються кількісними показниками вживаних мовно-структурних одиниць, а також функціями, які вони виконують у конкретних текстах.

Кількість і структура стилів мовлення залежить від ваги літературної мови в державному, політичному, науковому, культурному житті нації. Староукраїнська книжна мова послуговувалася *конфесійним, епістолярним, діловим та літописним стилями*. Нова українська літературна мова була започаткована на народній основі в кінці XVIII ст. *художньою творчістю* І. Котляревського. Сучасний *науковий і публіцистичний стилі* сформувалися наприкінці XIX – на початку XX ст.

Віднести той чи інший текст до певного функціонального стилю можна на основі глибокого аналізу, урахування всіх його ознак:

- мети й завдання спілкування;
- сфери спілкування;
- використання мовних одиниць, що є діагностуючими для стилю (слова *протокол, акт, заява, довідка* є діагностуючими для офіційно-ділового стилю; *слова-терміни* є діагностуючими для наукового стилю);
- співвідношення мовних одиниць стилістично забарвлених і стилістично нейтральних, визначення їх ролі й місця в загальній структурі тексту.

Детальніше зупинимося на мовних та позамовних особливостях публіцистичного та художнього стилів, а також звернемося до діагностуючих ознак експресивного, конфесійного та індивідуального стилів.

Публіцистичний стиль реалізує *інформативну й волюнтативну* (спонукання, прохання, запрошення) функції мови. З-поміж інших стилів вирізняється пропагандистським характером. Його мета – формування громадської думки, спонукання до активних дій і прийняття рішень. Основною одиницею публіцистичного стилю є **текст**, який має вирізнитися вдалим поєднанням логізації викладу з емоційно-експресивним забарвленням. Якщо тексти офіційно-ділового та наукового стилів прагнуть до найбільшої інформативності, а деякі розмовні та поетичні тексти відзначаються дуже високим ступенем емоційності, то публіцистичні тексти мусять бути і впливовими, і інформативними. Їм властиве чергування експресивних та інформативних уривків. Образність у публіцистиці призначена не для художньо-мовленнєвої конкретизації, як у белетристиці, а для стилетвірного протиставлення стандарту й експресії. Цьому стилеві притаманні чіткі політичні оцінки, присутність автора, широкий вияв авторської індивідуальності. Як і науковий текст, публіцистичний має чітку структуру: вступ, основна частина, висновки. **Сфера використання** – громадсько-політична, суспільно-виробнича, культурно-освітня діяльність, навчання.

Основне призначення:

- інформативно-пропагандистськими методами розв'язувати актуальні суспільно-політичні проблеми;
- активний вплив на читача (слухача), спонукання його до діяльності, до необхідності зайняти певну громадянську позицію, змінити погляди чи сформулювати нові;
- пропаганда певних думок, переконань, ідей, теорій та активна агітація за втілення їх у повсякдення.

Основні ознаки:

- доступність мови та формулювань (орієнтація на широкий загал);
- поєднання логічності доказів і полемічності викладу;
- перелік точних найменувань, дат, подій, місцевості, учасників, виклад наукових положень і фактів з емоційно-експресивною образністю;
- наявність низки яскравих засобів позитивного чи негативного авторського тлумачення, яке має здебільшого тенденційний характер;
- широке використання художніх засобів (епітетів, порівнянь, метафор, гіпербол і т.ін.).

Основні мовні засоби:

- синтез елементів наукового, офіційно-ділового, художнього й розмовного стилів;
- лексика насичена суспільно-політичними та соціально-економічними термінами, закликами, гаслами (*електорат, багатопартійність, приватизація* та ін.);
- використовується багатозначна образна лексика, емоційно-оцінні слова (*політична еліта, епохальний вибір* та ін.), експресивні сталі словосполучення (*інтелектуальний потенціал, одностайний вибір, рекордний рубіж*), перифрази (*чорне золото – вугілля, нафта; голубі магістралі – ріки; легені планети – ліси* та ін.);
- уживання в переносному значенні наукових, спортивних, музичних, військових та ін. термінів (*орбіти співробітництва, президентський старт, парламентський хор, правофланговий змагання* й под.);
- з морфологічних засобів часто використовуються іншомовні суфікси **-іст** (**-ист**), **-атор**, **-ація** та ін. (*полеміст, реваншист, провокатор, ратифікація*); префікси **псевдо-**, **нео-**, **супер-**, **інтер-** та ін. (*псевдотерапія, неоколоніалізм, супердержава, інтернаціональний*);
- синтаксисові публіцистичного стилю властиві різноманітні речення – питальні, окличні та спонукальні; зворотний порядок слів; складні речення ускладненого типу з повторюваними сполучниками та ін.;
- ключове, вирішальне значення мають влучні, афористичні, інтригуючі заголовки.

Публіцистичний стиль існує в різних формах, поділяючись на підстили. З *інформативним підстилем* пов'язані жанри *випуску новин, інтерв'ю, репортажу*. Дієва впливовість тут реалізується в суб'єктивному доборі інформації та способах її мовної передачі. *Аналітичний підстиль* відрізняється від інформативного тим, що в ньому обов'язково присутні елементи прогностичного аналізу й суб'єктивного передбачення наступних подій та явищ. Як правило, він реалізується в *аналітичній статті* або *аналітичній передачі*. *Урочисто-деклоративний підстиль* реалізується у *привітаннях і побажаннях* з приводу ювілеїв, днів народження, важливих подій у житті окремих осіб і колективів. Він насичений загальною піднесеністю та позитивними емоціями. *Агітаційний підстиль* характеризується насиченістю спонукальних речень, наказових конструкцій і використовується в *оголошеннях і рекламах*. У цьому випадку він наближається до ділового. Художньо-

публіцистичний підстиль функціонує в жанрах *нарису*, *фейлетону* і, таким чином, використовує образність і зображувально-виражальні засоби художнього стилю (див. *Зразок публіцистичного стилю*).

Художній стиль виконує *естетично-інформативну, комунікативну* функції й може включати в себе елементи будь-якого стилю. Метою художнього стилю є формування загальнолюдських й національно-свідомих естетичних, культурних і психологічних смаків окремої людини й нації у цілому. Інформативність тут здійснюється не шляхом простого повідомлення фактів, а через художній образ, у якому відтворюється і певна ситуація, і сприйняття її автором, і реакція інших людей. Об'єктивна дійсність зображена в текстах художнього стилю за допомогою художніх образів. Характерною рисою цього стилю є незамкненість. Це породжує надзвичайно широку жанрову різноманітність із використанням усього фонетичного, лексичного, граматичного та стилістичного багатства національної мови, її зображувально-виражальних засобів. Повною мірою у текстах художнього стилю виявляється творча індивідуальність автора, його авторський індивідуальний стиль, про який піде мова далі. Основна одиниця художнього стилю – **текст**. Цей найбільший і найпотужніший стиль української мови можна розглядати як узагальнення й поєднання всіх стилів, оскільки письменники органічно вводять ті чи інші елементи стилів до творів, надаючи їм більшої переконливості та достовірності в зображенні подій (див. *Зразок художнього стилю*).

Основні ознаки:

- найхарактерніша ознака художнього відтворення дійсності – образність (образ-персонаж, образ-колектив, словесний образ, зоровий образ);
- поетичний опис словом навіть у прозових і драматичних творах;
- естетика мовлення, призначення якої – викликати в читача почуття прекрасного;
- експресія як інтенсивність вираження (урочисте, піднесене, пестливе, лагідне, схвальне, фамільярне, жартівливе, іронічне, зневажливе, грубе та ін.);
- зображувальність (тропи: епітети, порівняння, метафори, алегорії, гіперболи, перифрази тощо; поетичні фігури), конкретно-чуттєве живописання дійсності;
- відсутня певна регламентація на використання засобів, про які йтиметься далі, і способів їх поєднання, будь-яких нормувань;
- визначальним є суб'єктивізм розуміння та відображення (індивідуальне світобачення, світовідчуття і світовідтворення автора, спрямоване на індивідуальне світосприйняття й інтелект читача).

Основні мовні засоби:

- наявність усього багатства найрізноманітнішої лексики, переважно конкретно-чуттєвої (назви осіб, речей, дій, явищ, ознак);
- використання емоційно-експресивної лексики (синонімів, антонімів, омонімів, фразеологізмів);
- запровадження авторських новотворів (слів, значень, виразів), формування індивідуального стилю митця;

- уведення до творів зі стилістичною метою історизмів, архаїзмів, діалектизмів, просторічних елементів, навіть жаргонізмів;
- поширене вживання дієслівних форм: родових (у минулому часі й умовному способі: *Якби ми знали, то б вас не питали* (Н.тв); особових (у теперішньому й майбутньому часі дійсного способу: *Все на вітрах дзвенітиме, як дзбан* (Л. Костенко); у наказовому способі: *В квітах всі улиці кричать: нехай, нехай живе свобода!* (П. Тичина);
- широке використання речень різноманітних типів, синтаксичних зв'язків, особливості інтонування та ритмомелодики;
- повною мірою представлені всі стилістичні фігури (еліпсис, періоди, риторичні питання, звертання, багатосполучниковість, безсполучниковість та ін.).

За родами й жанрами літератури художній стиль поділяється на підстили, які мають особливості мовної організації тексту:

- епічні (прозові: епопея, казка, роман, повість, байка, оповідання, новела, художні мемуари, нарис);
- ліричні (поезія, поема, балада, пісня, гімн, елегія, епіграма);
- драматичні (драма, трагедія, комедія, мелодрама, водевіль);
- ліро-епічні (ода, художня публіцистика, документально-біографічні твори, драма-феєрія, усмішка).

Сфера використання епістолярного стилю – приватне листування. Цей стиль може бути складовою інших стилів, напр., художньої літератури, публіцистики («Послання» І. Вишенського, «Листи з хутора» П. Куліша, «Листи до сина» Ф. Честерфілда та ін.).

Основні ознаки – наявність певної композиції: початок, що містить шанобливе звертання; головна частина, у якій розкривається зміст листа; кінцівка, де підсумовується написане, та іноді постскрипtum (P.S. – приписка до закінченого листа після підпису).

Основні мовні засоби: поєднання елементів художнього, публіцистичного та розмовного стилів.

Упродовж століть він, як і всі зазначені вище стилі, зазнавав змін. Сучасний епістолярний стиль став більш лаконічним (телеграфним), скоротився обсяг обов'язкових раніше вступних звертань та заключних формулювань увічливості.

Сфера використання конфесійного стилю – релігія та церква.

Призначення – обслуговувати релігійні потреби як окремої людини, так і всього суспільства. Конфесійний стиль утілюється (реалізується) в релігійних відправах, проповідях, молитвах (усна форма) й у Біблії та ін. церковних книгах, молитовниках, требниках тощо (писемна форма).

Основні мовні засоби:

- суто церковна термінологія і слова-символи (*дар праведності, гріховність тіла, усі люди – Божий храм*);
- непрямий порядок слів у реченнях та словосполученнях (*Не може родить добре дерево плоду лихого, ані дерево зле плодів добрих родити*);

- значна кількість метафор, алегорій, порівнянь (*Я зруйную цей храм рукотворний, – і за три дні збудую інший, нерукотворний*);
- наявність архаїзмів.

Конфесійний стиль від інших відрізняє небуденна урочистість, піднесеність, наявність зазначених вище виражальних засобів і поділ на такі **підстили**: *публіцистичний, науковий, художній*. Повернення до загально-людських та давньонаціональних цінностей зобов'язує нас уважніше ставитися до конфесійного стилю як до складової частини загальнонаціональної культурно-духовної скарбниці та складової частини нашої історії.

Індивідуальний стиль. Д. Свіфт колись сказав мудрі слова: *«Стиль може бути визначений так: власні слова на власному місці»*. Мудра людина знає що, коли, де і як сказати. *«Біда, коли у людини не вистачає розуму, щоб добре сказати, або здорового глузду, щоб обережно промовчати...»* (Ж. Лабрюйєр).

Зрозуміло, що мова людини допомагає сказати про людину все: яка вона, наскільки вихована й культурна, освічена.

Які ж фактори визначають індивідуальний стиль мовлення?

Учені визначають такі **рис**и індивідуального стилю мовлення:

- темп викладу (швидкий, помірний, повільний);
- небагатослівність, або, навпаки, ускладненість викладу додатковими подробицями;
- образність або сухувата логічність;
- словниковий запас.

Коли ж виробляється індивідуальний стиль мовлення? Лише тоді, коли людина:

- постійно працює над собою (їй доводиться часто публічно усно чи писемно виступати, що вимагає праці з літературою, а, отже, – зі словом);
- поступово виробляє власну манеру викладу, свій підхід до відбору й упорядкування фактів, свої засоби впливу на аудиторію – свій індивідуальний стиль;
- уміє ховати своє «акторство»;
- володіє голосом, інтонацією, її жести й міміка гармонійні.

Підсумовуючи вище сказане, зазначимо, що природа стилів – соціальна. Правильне їх використання є невід'ємною ознакою сучасної людини. Знання про мовні та позамовні особливості функціональних різновидів мови забезпечують надійний фундамент доречного, ощадливого використання різноманітних засобів мови у процесі мовленнєвої діяльності.

2.Професійна сфера як інтеграція офіційно-ділового, наукового і розмовного стилів

У професійній сфері діяльності спеціалісти, як правило, послуговуються мовними ресурсами трьох стилів – розмовного (коли, напр., ведеться бесіда між членами колективу, обговорюються ділові питання тощо), наукового

(професійна діяльність передбачає виступи з науковими доповідями, опанування фаховою термінологією, методами наукового аналізу) та офіційно-ділового (оформлення різних видів документів, офіційне листування з установами та організаціями, встановлення ділових контактів). Детальніше зупинимося на їхніх основних мовних та позамовних ознаках.

Розмовний стиль реалізує здебільшого *комунікативну функцію мови*. Оскільки комунікація в розмовному стилі здійснюється шляхом безпосереднього діалогу, головною метою мовця є встановлення психологічного контакту із співрозмовником, мовні засоби мають бути простими й зрозумілими. Основною одиницею розмовного стилю є **висловлювання**, співвідносне з мовленнєвою ситуацією та орієнтоване на учасників мовлення. Висловлювання як одиниця мовленнєвого спілкування враховує комунікативну ситуацію, у ньому викладається позиція мовця, який враховує знання про можливу реакцію співбесідника. Зазвичай ми говоримо не розрізненими словами й не окремими фразами, а розгорнутими висловлюваннями. Розмовне мовлення здебільшого спонтанне, тобто безпосереднє, непідготовлене. Перед тим, як вступити у спілкування, слід узяти до уваги:

- *ситуацію спілкування*: де спілкуємося? хто адресат? яка мета спілкування? (повідомлення, з'ясування, спонування);
- *визначити тему, основну думку, форму* (діалог чи монолог) *висловлювання, стиль експресивності* (нейтральний, урочистий, офіційний, фамільярний, інтимно-ласкавий, гумористичний, сатиричний).

Висловлення в розмовному стилі здебільшого супроводжується невербальними засобами (мімікою, жестами, рухами тіла), а також визначається якістю голосу, його діапазоном, тональністю; темпом, паузами, різними вкрапленнями в мову (плач, сміх, кашель).

Сфера використання розмовного стилю – усне повсякденне спілкування в побуті, у родині, на виробництві. **Основне призначення** – бути засобом впливу й невимушеного спілкування, жвавого обміну думками, судженнями, оцінками, почуттями, з'ясування виробничих і побутових стосунків.

Слід розрізняти неформальне і формальне спілкування. Перше – нерегламентоване, його мета й характер значною мірою визначаються особистими (суб'єктивними) стосунками мовців. У повсякденній розмові мовці можуть торкатися різних, часто не пов'язаних між собою тем, отже, їхнє спілкування носить частіше довільний інформативний характер. Друге – обумовлене соціальними функціями мовців, отже, регламентоване формою і змістом. Так, напр., ділова розмова, як правило, не виходить за межі визначеної теми, має конструктивний характер і підпорядкована розв'язанню конкретних завдань, досягненню заздалегідь визначеної мети (див. *Зразок розмовного стилю*).

Основні мовні засоби:

- емоційно-експресивне забарвлення (метафори, порівняння, синоніми та ін.);

- суфікси суб'єктивної оцінки (зменшено-пестливого забарвлення, зниженості);
- прості, переважно короткі речення (неповні, обірвані, односкладні);
- часте використання різноманітних займенників, дієслів із двома префіксами (**попо-, пона-, поза-**: *попоїсти, понаростати, позабовтувати*);
- специфічні фразеологізми, фольклоризми, діалектизми, просторічна лексика, скорочені слова, вигуки та ін.;
- заміна термінів розмовними словами (*електропоїзд – електричка, бетонна дорога – бетонка*).

Найдавнішим та найпоширенішим підстилем розмовного стилю є *розмовно-побутовий підстиль*. Він виконує найголовнішу функцію мови – комунікативну. Цій меті підпорядковані вимова, синтаксис, лексичні засоби. Якщо побутова розмова переходить у межі світської або ділової бесіди (*світський підстиль*), то мовець вимушений стримувати свої почуття, уникати жестикуляції. Проте доцільним стає використання урочистих слів, фразеологізмів, загальнонавчальної наукової лексики й громадсько-політичної термінології, ускладнених синтаксичних конструкцій, вишуканих і ввічливих звертань. *Ораторський підстиль* найповніше функціонує у сфері політичного життя й використовується на мітингах, зборах, засіданнях, у дебатах, дискусіях, доповідях, лекціях тощо. В ораторському підстилі слід уникати шаблонних висловів, складних синтаксичних конструкцій, незрозумілої термінології й підсилювати можливості впливу вживанням фразеологізмів і крилатих висловів, активною жестикуляцією та мімікою, риторичними запитаннями. *Підстиль усної народної творчості* відображає художнє й фразеологічне багатство національної мови, тому тут повною мірою вживаються епітети, порівняння, метонімія, гіперболи, зменшувально-пестливі суфікси, різноманітні синтаксичні конструкції.

Науковий та офіційно-діловий стилі визначають особливості професійного мовлення та спілкування.

Науковий стиль реалізує *мислетвірну* та *номінативну* (називну) функції мови. Основною одиницею наукового стилю є **текст**, у якому не тільки подано в логічній послідовності інформацію, але й доведено її істинність. Предметом наукового стилю є передача складної системи наукових понять, визначень, пояснень, розкриття найрізноманітніших взаємозв'язків. Наукові тексти мають типову композицію: послідовне членування на розділи, частини, параграфи, пункти, підпункти. За типом мовлення наукові тексти є монологічними, уживаються в усній та писемній формах з переважанням останньої. **Сфера використання** – наукова діяльність, науково-технічний прогрес, освіта. **Основне призначення** – викладення наслідків досліджень про людину, суспільство, явища природи, обґрунтування гіпотез, доведення істинності теорій, класифікація й систематизація знань, роз'яснення явищ, активізація інтелекту читача для їх осмислення (див. *Зразок наукового стилю*).

Основні ознаки:

- ясність (понятійність) і предметність тлумачень;

- логічна послідовність і доказовість викладу;
- узагальненість понять і явищ;
- об'єктивний аналіз;
- точність і лаконічність висловлювань;
- аргументація та переконливість тверджень;
- однозначне пояснення причинно-наслідкових відношень;
- докладні висновки.

Основні мовні засоби спрямовані на інформування, пізнання, вплив і характеризуються:

- великою кількістю наукової термінології (*транскрипція, турбуленція, дистиляція, реорганізація, атомна маса* та ін.);
- наявністю схем, таблиць, графіків, діаграм, карт, систем математичних, фізичних, хімічних та ін. знаків і значків;
- оперуванням абстрактними, переважно іншомовними, словами (*теорема, вакуум, синус, параграф, ценз, шифер* та ін.);
- використанням суто наукової фразеології, стійких термінологічних словосполучень;
- залученням цитат і посилань на першоджерела;
- як правило, відсутністю авторської індивідуальної манери та емоційно-експресивної лексики;
- окрім переважного вживання іменників та відносних прикметників, наявністю дієслівних форм, зазвичай безособових, узагальнених чи неозначених, як правило, теперішнього часу, що констатують певні явища й факти; значну роль відіграють дієприслівникові та дієприкметникові звороти, які додатково характеризують дії, предмети та явища;
- характерною монологічністю текстів;
- переважанням різнотипних складних речень, стандартних виразів (кліше).

Кожен дослідник будує композицію своїх робіт так, як прийнято в цьому жанрі досліджень (стаття, монографія, посібники), у цій галузі знання.

У межах наукового стилю виокремлюють такі підстилі: *власне науковий* (монографія, стаття, наукова доповідь, повідомлення, тези); *науково-популярний* (книги, статті в неспеціальних журналах); *науково-навчальний* (підручники, лекції, бесіди тощо). Зберігаючи основні ознаки стилю, кожний з підстилів та жанрів характеризується своїми особливостями використання мовних засобів. Основне призначення *власне наукового підстилю* – об'єктивувати наукові відомості й кінцеві результати аналітико-синтетичної переробки даних, основна функція – пояснювати наукову ідею. У межах цього підстилю можна виокремити ще *науково-інформативний* з жанрами: *реферат, огляд, анотація, резюме* – та *науково-довідковий* (довідники, словники, каталоги) *різновиди*. *Науково-популярний різновид*, поряд з основною функцією наукового стилю – передачею логічної інформації й доведенням її істинності, виконує ще й функцію популяризації. За допомогою *власне наукового підстилю* спеціаліст звертається до спеціаліста, за допомогою ж *науково-популярного підстилю*

спеціаліст звертається до неспеціаліста, який недостатньо знайомий ні з цією наукою, ні з її термінологією. Для подібного спілкування доводиться «перекладати» текст з «мови» науки з її системою спеціальних термінів, символів на загальнолітературну мову. *Науково-навчальний різновид* наукового стилю знаходиться між *власне науковим* і *науково-популярним різновидами*. Це мова підручників вишів і шкіл, загальною особливістю якої є більш елементарний виклад (і більш елементарний зміст) порівняно з науковими статтями й монографіями.

Офіційно-діловий стиль – це стиль, який задовольняє потреби писемного (рідше усного) спілкування в документальному оформленні різних актів державного, суспільного, політичного, економічного життя, ділових стосунків між державами, а також між членами суспільства в офіційній сфері їх спілкування. Офіційно-діловий стиль виконує три основні функції: *уплив, повідомлення, спілкування*. Основною одиницею цього стилю є **висловлювання**, яке реалізується в усному діловому мовленні – у спілкуванні людей під час виконання ними службових обов'язків (під час бесід, нарад, у годину прийому відвідувачів), і **текст** як вторинна форма мовлення щодо першої. Писемне мовлення офіційно-ділового стилю є монологічним. До того ж слід розрізняти й інше значення слова «**текст**» в офіційно-діловому стилі – *писемний мовленнєвий масив документа, що становить лінійну послідовність висловлювань, об'єднаних смисловими і граматичними зв'язками, а в композиційному плані – спільною темою й сюжетною заданістю*. Текст є основою кожного документа, а точніше – одним з основних реквізитів документа (див. *Зразок офіційно-ділового стилю*). Текст документа складається з таких частин:

- *вступу* (зазначається привід написання документа, указується історія питання);
- *основної частини* (розкривається суть питання, аргументуються певні положення, висловлюються певні міркування);
- *закінчення* (розкривається мета укладання документа). Закінчення може бути активним і пасивним. **Активне** закінчення точно зазначає, яку дію має виконати адресат. **Пасивне** закінчення інформує про якісь події, обставини, факти тощо.

Текст документа, що складається з одного закінчення, називається **простим (односкладовим)**, а той текст, що містить інші логічні елементи, називається **складним**.

Залежно від змісту документа застосовують **прямий** або **зворотній порядок розташування логічних елементів тексту**. У першому випадку після вступу йде доказ і закінчення, при зворотньому – закінчення, доказ. Вступ в останньому випадку відсутній.

За способом викладу розрізняють такі види текстів документів:

- *розповідь* (про події, явища, факти в їх хронологічній послідовності);
- *опис* (перелік ознак, властивостей, загальна характеристика явища);

- *міркування* (доведення певних положень за допомогою причинно-наслідкових зв'язків, зіставлень, порівнянь, розкриття змісту цих зв'язків).

Основні ознаки:

- нейтральний тон викладу змісту лише у прямому значенні;
- точність та ясність повинні поєднуватися з лаконічністю, стислістю й послідовністю викладу фактів;
- документальність (кожний офіційний папір повинен мати характер документа), наявність реквізитів, котрі мають певну черговість, що дозволяє довго зберігати традиційні стабільні форми;
- наявність усталених одноманітних мовних зворотів, висока стандартизація вислову;
- сувора регламентація тексту; для чіткої організації текст поділяється на параграфи, пункти, підпункти.

Основні мовні засоби:

- широке використання суспільно-політичної та адміністративно-канцелярської термінології (*функціонування закладу, узяти участь, регламентація дій*);
- фразеологія повинна мати специфічний характер (*ініціювати питання, висунути пропозицію, поставити до відома*);
- обов'язкова відсутність будь-якої авторської мовної індивідуальності та емоційно-експресивної лексики;
- синонімія повинна бути зведена до мінімуму й не викликати двозначності сприймання;
- наявність безособових і наказових форм дієслів у формі теперішнього часу із зазначенням черговості, постійності дії;
- чітко регламентоване розміщення та будова тексту; обсяг основних частин, наявність обов'язкових стандартних стійких висловів, певних кліше (що дозволяє користуватися готовими бланками);
- до мінімуму зведено використання складних речень із сурядним і підрядним зв'язком, натомість широко використовуються безсполучникові, прості поширені (кілька підметів при одному присудку, кілька присудків при одному підметі, кілька додатків при одному з головних членів речення тощо).

У діловому стилі залежно від конкретної сфери вжитку виокремлюють **підстили**:

- *дипломатичний*, який характеризується толерантністю, виробленими початковими й кінцевими формами документа й уживається у сфері міждержавних офіційно-ділових стосунків у галузі політики, економіки, культури; реалізується в таких жанрах, як *нота, комюніке, меморандум, угода, конвенція*;
- *законодавчий* – обслуговує офіційно-ділові стосунки, прагне до абсолютної однозначності й точності формулювань; реалізується в таких жанрах: *Конституція, закони, укази, кодекси, статuti*;

- *адміністративно-канцелярський* використовується у професійно-виробничій сфері, складається пересічними громадянами для регулювання правових відносин; реалізується в офіційній кореспонденції (*листах*), *договорах*, *заявах*, *автобіографіях*, *характеристиках*, *розписках* тощо.

Таким чином, знання мовних ресурсів розмовного, наукового та офіційно-ділового стилів, а також доречне їхнє використання дозволить фахівцеві оволодіти навичками нормативного професійного мовлення, розвинути комунікативні здібності.

3. Текст як форма реалізації мовнопрофесійної діяльності

Текст як цілісне й зв'язне висловлювання, що має змістову завершеність і структуру, реалізується в конкретному стилі мовлення.

Упродовж тривалого часу речення вважали найбільшою синтаксичною одиницею. У сучасній лінгвістиці актуальним стає дослідження цілісного мовлення як окремої синтаксичної одиниці, свідченням чого є спроби мовознавців увести до системи синтаксичних одиниць пряму мову, абзац, текст тощо. У мовленні речення, хоч і виражають певний зміст, є лише елементами складніших утворень – одиниць тексту, тексту. Поглиблений інтерес до проблем зв'язного мовлення зумовив виникнення нової галузі мовознавства – *лінгвістики тексту*. Очевидно, правильним є трактування речення як основної синтаксичної одиниці і найбільшої одиниці в мовній системі, а тексту, одиниць тексту як категорії мовлення.

Текст (з латинської зв'язок, поєднання, тканина) – об'єднаний за змістом і граматично писемний чи усний мовленнєвий масив, основними властивостями якого є зв'язність і цілісність. Про ці та інші особливості тексту йтиметься далі.

Одиницею тексту є **складне синтаксичне ціле**, яке в сучасному мовознавстві називають ще **надфразною єдністю**, **прозовою строфою** та ін.

Складне синтаксичне ціле – одиниця більша, ніж речення. Воно утворюється кількома реченнями: простими неускладненими, ускладненими, складними елементарними та багатокомпонентними.

Складне синтаксичне ціле (надфразна єдність) – відрізок мовлення з двох і більше речень, об'єднаних спільністю теми в композиційно-синтаксичну конструкцію.

Складному синтаксичному цілому властива єдність думки, вислову, теми, суб'єктивно-модального забарвлення. Це цілісне утворення, в якому зв'язок окремих речень зумовлюється ставленням мовця (автора) до висловлюваного. Воно характеризується й специфічною ритмомелодійною оформленістю: паузи між окремими реченнями в ньому коротші, ніж паузи між блоками речень. Отже, в одному складному синтаксичному цілому поєднуються речення з відносною завершеністю теми (мікротеми), семантичним і синтаксичним зв'язком компонентів. У ньому виділяється **зачин** (початок думки, теми – перше речення), **середня частина** (розвиток, виклад теми) і **кінцівка**, що становить підсумок усього вислову (теми).

Складне синтаксичне ціле не можна ототожнювати з абзацом. **Абзац** – це частина тексту між двома відступами (діалогічна і монологічна мова). Абзац не має особливого синтаксичного оформлення й може складатись з одного речення.

Речення, які належать до складного синтаксично цілого, різні за своєю структурою й самостійні, вільно поєднуються одне з одним передусім змістом. Зв'язки між такими реченнями називають **міжфразовими**.

Виокремлюють наступні засоби зв'язку компонентів складного синтаксичного цілого:

- **лексичні засоби.** Це повторення слів, уживання особових і вказівних займенників, займенникових прислівників тощо, напр.: *Ніч пролітала помалу. Шахай, попередивши свою жінку про вранішній виступ із села, спав тихо, наче й не спав зовсім. Снів фантастичних і нереальних він не знав. Така, була його вдача. Сонце сідало на ланах десь унизу. Стрімкі скелі вставали перед ним і його військом* (Ю. Яновський). У цій надфразній єдності змістовою домінантою є прізвище персонажа *Шахай* та його займенникові відповідники;
- **морфологічні засоби.** Це співвідношення видо-часових і способових форм дієслів-присудків, напр.: *Так і не знайшовши відповіді, Тихін опустився на камінь й потягнувся руками до джерела. Набрав у пригоршні холодної до ломоти в зубах вологи. Довго пив* (К. Пісоцький). Присудки в наведеній конструкції виражені дієсловами минулого часу, що зумовлює взаємопов'язаність цих речень;
- **синтаксичні засоби.** До них належать порядок слів і речень, паралелізм побудови окремих речень тощо, напр.: *Був чудовий ранок. Свіжа рослинність блищала під блакитним небом проти сонця. Зеленою левадою побігла стежечка аж до ставка. Стежкою йшов Семен Караташ* (М. Коцюбинський). У наведеній надфразній єдності широко представлений паралелізм структури речень, однотипність речень, які є двоскладними повними.

З огляду на спосіб зв'язку між реченнями розрізняють **два структурні типи складних синтаксичних цілих**: з ланцюжковим (послідовним) зв'язком компонентів і з паралельним зв'язком компонентів.

Складні синтаксичні цілі з ланцюжковим зв'язком компонентів найпоширеніші в мовленні. За такого зв'язку розгортання думки відбувається послідовно, кожне наступне речення доповнює попереднє; засобами зв'язку між реченнями є лексичні повтори, займенники, займенникові прислівники тощо. Найбільш самостійним є перше речення, наступні речення послідовно «чіпляються» одне за одне, напр.: *Ті ж учителі говорили, що з Тимка вийде художник. Він справді непогано малював. Однак вчитися далі не схотів. Після одного зимового надвечір'я. Тоді з городу він спостерігав захід, захмарений, з льодовою сизістю, яка внизу переходила в похмуру, що поволі наближала обрій, темінь. Од неї в Тимка вповзала відлюдкуватість лютневої ночі, на яку безнадійно щось очікувало* (Г. Штонь).

Складні синтаксичні цілі з *паралельним зв'язком* характеризуються тим, що між реченнями однорідного складу чи подібної будови зв'язки дуже близькі до тих, що наявні між частинами складносурядних і безсполучникових складних речень з однорідними частинами. Таким реченням властива відносна самостійність. Вони поєднуються передусім семантично, але певну роль відіграє і співвідношення видо-часових форм дієслів-присудків. Ними передаються незалежні одна від одної події, які відбуваються одночасно, напр.: *Сергій брів посеред величезного кривого поля. Летіли над ним птахи. Сергій сміявся, беззвучно реготів, відчуваючи, що скинув із душі важкий, ніби камінь, страх. Ще запліталися ноги од тієї ваги, але йти вже було легше.*

(В. Тарнавський).

Паралелізм зв'язків ґрунтується на семантичних відношеннях переліку, зіставлення, протиставлення, що часто супроводжуються структурним паралелізмом частин. Надфразні єдності з паралельним зв'язком компонентів використовуються передусім для опису одночасності чи послідовної змінюваності подій, явищ.

У межах одного складного синтаксичного цілого можуть поєднуватися ланцюжковий і паралельний зв'язки компонентів, напр.: *Повівав холодний вітрець. З краю неба насувалися білі, наче молочаї, хмари. Разно бігли мишасті конята. Дорога була слизька, і сани йшли взатоки. На обидва боки від дороги, скільки скинеш оком, розстелилось поле, вкрите снігом, мов білою скатертиною. Твердий синявий сніг грав на сонці самоцвітами. Чорне вороння сідало громадами на сніг і знову здіймалося з місця. Вітер дужчав. Насували снігові хмари і оповили небо. Сонце сховалося за хмари* (М. Коцюбинський). Як бачимо, у першій частині надфразної єдності наявний паралельний зв'язок компонентів; кінцівка цього складного синтаксичного цілого репрезентує послідовний семантичний зв'язок його складових одиниць.

Оскільки однією з основних функцій мови є **комунікативна**, суть якої полягає в тому, що мова використовується для комунікації, інформаційного зв'язку між членами суспільства, важливим видається й природа висловлювання, тексту як одиниць мовленнєвого спілкування. Власне **психолінгвістика** як наука про взаємозв'язок мови з психічною діяльністю людини й покликана пояснити структуру, модель відтворення тексту як засобу структуризації діяльності комунікантів (мовців, які щось повідомляють).

Текст як основна одиниця комунікації структурує діяльність мовців, регулює та планує відносини між ними. Саме у процесі спілкування текст набуває свого значення, і саме на основі спілкування він може бути сприйнятий та проінтерпретований адекватно до задуму автора.

Модель відтворення тексту можна представити в такому вигляді:

1. *Фаза орієнтування*: інтелектуально-мислиннєва активність в аспекті осмислення проблемної ситуації спілкування й предмета комунікації. На фазі орієнтування в автора тексту (*продуцента*) виникає комунікативний намір у

вигляді задуму, який і є мотивом відтворення тексту, який, у свою чергу, диктує зміст та структуру запланованих висловлювань.

2. *Фаза реалізації тексту* полягає в матеріалізації задуму спілкування за допомогою мовних засобів, про які ми вже згадували (лексичні, морфологічні, синтаксичні).

3. *Фаза контролю за відтворенням тексту* передбачає як обробку замислу тексту (на етапі планування), так і корекцію вербалізації (мовного оформлення) задуму.

Сприйняття тексту набагато складніше, ніж сприйняття висловлювання. У процесі сприйняття тексту він ніби монтується *реципієнтом* (той, хто сприймає, одержує інформацію) з окремих відрізків, відносно завершених у смисловому відношенні. Потім відбувається зіставлення елементів тексту. Паралельно відбувається усвідомлення загального смислу (концепту) тексту. І, як наслідок, – проекція тексту у смислове поле реципієнта.

Серед **головних ознак тексту** психолінгвістика виокремлює такі:

1. *Цілісність*. Поставивши певну мету, мовець прагне виконати її якнайкраще. Для цього потрібно реалізувати загальний задум, який може не усвідомлюватися чітко, але такий задум існує й забезпечує цілісність тексту. Смислові зв'язки не тільки охоплюють структуру речень, але й об'єднують між собою речення. Таким чином відбувається смислова інтеграція порядку речень, в основі якої – відповідність задуму тексту його формі. При цьому цілісність тексту виявляється в зовнішніх ознаках – мовленнєвих формулах початку (напр., назва твору «*Лісова пісня*», вказівка на тип документа «*Доручення*», звернення «*Пані та панове!*» та ін.) і кінця (мовленнєві формули «*Дякуємо за увагу*», «*До нових зустрічей*»; підпис автора; вказівки на фінал повідомлення типу «*Кінець фільму*», «*Продовження телепередачі відбудеться...*» та ін.).

2. *Зв'язність*. Текст є зв'язним, якщо являє закінчену послідовність речень, пов'язаних смислом, у рамках загального задуму автора. Виокремлюють зв'язність *формальну* (як ми вже наголошували, це лексичні, морфологічні та синтаксичні засоби зв'язку) та *смислову* (зв'язність між суміжними фразами одного тексту).

3. *Проекція тексту*. Текст набуває свого існування тільки тоді, коли його смислові потоки знаходять відображення у сприйнятті реципієнта. Зацікавленість текстом передбачає й зацікавленість мовною особистістю та світообразу людини, оскільки в кожному тексті виявляється мовна особистість.

Отже, текст як такий реалізується в мовленнєвій діяльності і передбачає взаємодію двох суб'єктів – адресата (реципієнта) та адресанта (продуцента).

Уміння складати тексти, враховуючи його складові та мовностилістичні засоби, є необхідною умовою для того, щоб бути професіоналом своєї справи. Адже текст – це й форма реалізації мовнопрофесійної діяльності фахівця.